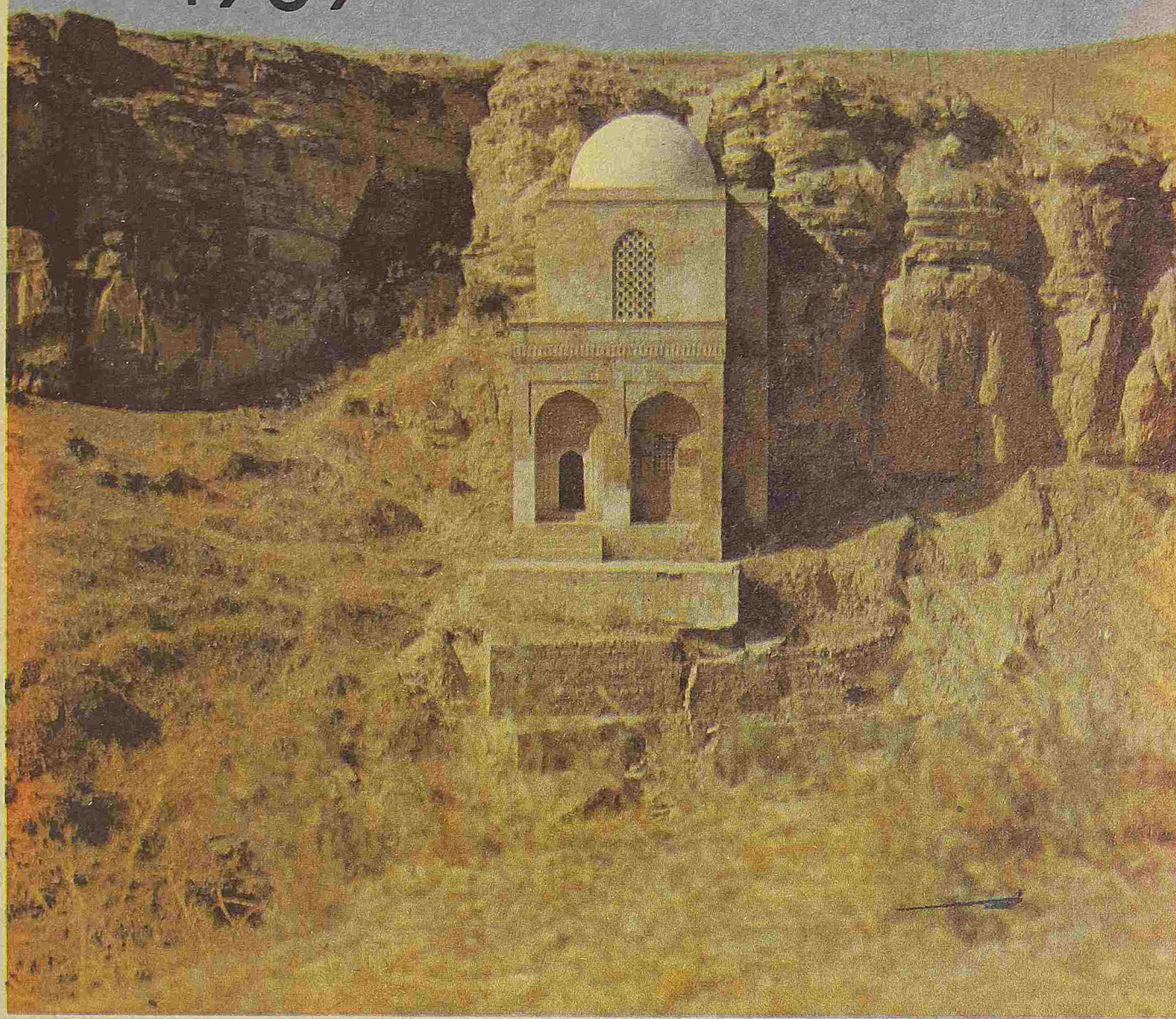

10
1989

ЕЛМ ВӘ ҺӘҖАТ

Хачен галасы

Хачен гəдим Гарабағын орта əср галаларындан бири вə ејни адлы вилајетин баш шəһəri иди. Беш јүз илдəн артыг бир дөврдə мөвчуд олмуш бу шəһər Һəsən Чəлалын монголлар тəрəфиндəн өлдүрүлмəsиндəн сонра, 1227-чи илдə Шəрəф əл-Мүлк тəрəфиндəн дағыдылмышдыр.

Гала јаделлилэрлə дөјүшдə дағылса да, хаченлилэр узун чағлар гылынчы јерə гəјмамыш, гисмən өз мүстəгилликлəрини горујуб сахламышлар.

Сон иллəрин елми əдəбијјатында, хусусилə «Һајастан» нəшријјаты тəрəфиндəн бурахылмыш «Албанија-Алуанк јунан-латын вə гəдим ермəни мənбэлəриндə» [рус дилиндə] китабында Хачен əһалисинин ермəни мənшəји барədə иддиалар ирəли сүрүлүр. Анчаг Гафгаз вə Сурија мənбэлəринин, IX-XII əср əрəб кəзкинлəринин, елəчə дə түрк абидэлəринин тəдгиги кəстəрир ки, Хачен Гарабағын Азəрбајжан халгына мəхсус тарихи абидэлəриндəн биридир.

Хачен сөзүнə гала вə өлкə ады кими VII əср гəјнагларында тəсадүф олунур. Моисеј Каганкатвати «Ағван тарихи»ндə кəстəрир ки, Хачен Албанијанын галаларындан биридир.

Моисеј Хоренатски Хачен өлкəsi һаггында даһа кениш мəлүмат верир. К.Патканјан «Ағван тарихи»нə јаздыгы ызаһында гејд едир ки, гəдим тарихчи бу өлкəнин 14 вилајəтдəн ибарət олдуғуну кəстəрмишдыр. Бурадан ајдын көрүнүр ки, Хачен һələ монголлардан 500 ил габаг кичик гала јох, 14 вилајəтдəн ибарət өлкəнин — гисмən мүстəгил олан инзибати ваһидин пайтахты олмушдур.

Мүасир тəдгигатчылар бир гəјда олараг Хачен вə Арсах өлкələрини ејнилəшдириллэр. Анчаг тарихи билкилэр кəстəрир ки, бу ики əрази VII əсрдəн XIII əсрədəк бир-бириндəн фəрглənмишдыр. Бу фикри өлкəнин һөкмдары Һəsən Чəлалын титуллары тəсдиг едир.

XIII əср Көнчə тарихчиси Киракос Гандза-

кетсинин мəлүматларында, елəчə дə башга христиан салнамələриндə Һəsən Чəлал «Хачен вə Арсах ишханы», «Ағван өлкəсинин вə Хаченин бөјүк кнјазы» вə с. адландырылып. Бурадан ајдын олур ки, Һəsən Чəлал өз һакимијјəти алтында дағыг торпағлары-Хачени вə аран торпағларынын бир һиссəсини — Арсахы бирлəшдирамишдыр. Ону да гејд етмəк лəзымдыр ки, Һəsən Чəлалын ата-бабасы бүтүн өлкəнин јох, јалныз Јухары Хаченин һакими иди. Бураја Чараберд, Акан вə Каркар галалары дахил иди. Чараберд галасы индики Мардакерт, Каркар галасы исə мүасир Кəдəбəј рəјону əразисиндə јерлəшмишдыр.

Тəдгигатчылар сəһв олараг белə һесаб едиллэр ки, һəмин Каркар галасы Шуша рəјону əразисиндə имиш. Тарихи мənбэлəri нəзərə алмајан һəмин мүəллифлэр кəстəрилən əразидə Гаргар адлы чајын олдуғуну əсас кəтүрмүшлэр.

Киракос Гандзакетски јазыр ки, Чараберд, Каркар вə Акан галалары Һəsən Чəлалын əчдадына мəхсус иди. Иберлэр вə түрклэр бу галалары онлардан алмышдылар.

X əср тарихчиси Əбу-Дулəфин јаздыгына көрə Хачен Гапан дағларынын гоншулуғундадыр. Гапан вилајəти тəхминən индики Лачын вə Гафан рəјонларыны əһатə етмишдыр. Онун гоншулуғундакы Хачен индики Хачын чајынын [Ағдам рəјону] ахдыгы јерлərə ујғун кəлир. Һəмин јерлəрин јахынлыгында Хачын-Дарбатлы кəнди, Хачын дərəси вə Хачын мəшəsi адлы јерлэр галмагдадыр. Ашағы Хаченин тарихи əразисинин јахынлыгында — индики Бејлəган рəјонунда Хачынабад адлы кəнд вар.

Тəəссүфлə гејд етмəк лəзымдыр ки, бүтүн тарихчилəрин үстүндəн сүкутла кечдиклəri бир факт һələ дə ајдынлашмамышдыр: Хачен галасы һансы улу тајфа тəрəфиндəн бина едилиб вə бу вилајəтин мəдəни наилијјəтлəri кимлərə мəхсусдур?

В.В.Бартолдун фикринчə, Хачен [Каченлэр] түрк тајфаларындан биридир. Онлар узун чағлар Азəрбајжанын һәрби вə сийаси һəјатында иштирак етмиш, өлкədə монгол ағалыгына гаршы мубаризə апармышлар.

Хачен галасы ејни адлы тајфа тəрəфиндəн салынмышдыр. Онлар илк орта əслəрдəн Азəрбајжанда јашамыш, Күрчүстан вə Ермənистан арасындакы торпағлары өз гылынч-

лары алтында бирлешдирмишләр.

Гарабаг вә Кәнчәдәки христиан хаченләр монгол башчыларындан Сартакла сазисә кирәрәк бир мүддәт мүстәгил галмыш, чәнубдакы мүсәлман хаченләр исә башга түрк тајфалары илә бирликдә Газан хана гаршы вурушмушлар. Онларын күчлү чыхышларындан бири 1340-чы илдә баш вермишдир.

Хаченләр анчаг Азәрбајчанын дејил, өзбәк вә газар халгларынын да сојкөкүнә дахил олмушлар. К. Ш. Шанијазов кестәрир ки, хаченләр гыпчаг мәншәли тајфалардан биридир.

Хаченләрин гыпчаг мәншәли тајфа олмасыны онларын Азәрбајчанда мөвчуд олдуғу әрази дә кестәрир. Мәлүмдур ки, Азәрбајчанда гыпчаг елатлары ән чох шимал-шәрг вә шимал-гәрб рајонларында — Дарјал вә Дәрбәнд кечидләринин јахынлыгында сакин олмушлар.

Индијәдәк галмагда олан Хачен адлы дағ, кәнд вә чајлар шимал-гәрб рајонларында вә Шәрги Күрчүстандадыр. Өтән әсрдә Чаваншир гәзасында Хачынлу адлы кәнд, Борчалы гәзасында Хачын адлы чај варды.

Хачен һакимләри Күрчүстанын христианлашмыш түрк нәсилләри илә һәрби вә сијаси әләгә сахлајыблар. Бу әләгәләр көбинлә мөһкәмләндирилибди.

Һәсән Чәлалын анасы Кајен вилајәтинин һакими Гурдун гызы Арзу Хатун иди. Гурд улусундан олан тајфа XII әсрдән чох-чох габаг Сүник вилајәтиндә јашајыбдыр. Бу гурдлар христиан динини гәбул етмиш, онларын бир нүмајәндәси VIII әсрин өнләриндә Сүник һакими олмушдур.

Һәсән Чәлалын ата хәтти илә гыпчаг Хачен тајфасы арасындакы бағлылыг һаггында бизә билкиләр мәлүм олмаса да, Гафгаз мәнбәләриндән көрүнүр ки, бу нәсил Араншахикләрдән — Аран шаһларындан чыхыб.

Аран шаһлары исә Мөһранын сасаниләрдән ајрылыб Албанијаја кәлмәсинәдәк өз торпагларыны идарә едирдиләр. Сонра онлар фарс кәлмәләри олан мөһраниләрлә ганлы чәкишмәләрдән зәифләјиб, анчаг Гарабаг вә Кәнчә дағларында мүстәгилликләрини сахлаја билдиләр. Бундан сонра онларын гоншу халгларла әләгәләри вә ассимилјасијасы башлајыб.

Сөз јох ки, Хаченин етник тәркиби јекчинс олмамышдыр. Анчаг VII — IX әсрләрдә Дағ вә Аран Гарабагында һун, гаргар, хәзәр, басил, хачен вә с. түрк тајфаларынын јашамасы [М.Хоренатси] кестәрир ки, бурада әһалинин апарычы гүввәләри башга халглар олмамышдыр. X әсрин өнләриндән бурада килсәнин ермәни килсәсиндән асылы вәзијәтә дүшмәси вә килсә дилинин грапар [әски ермәни] дили гәбул едилмәси Р.Көјүшовун кестәрдији кими әһалинин өзүнә јадлашмасынын әсасыны гојмушдур.

Хачен әһалиси тамамилә Бағратуни нәслинин — Ермәнистанын мәншәчә јәһуди олан чарларынын әсарәти алтына дүшмәмишдир. Бу фикри јурдун тарихинә даир хроникалар, фолклор вә дил материаллары, чохсајлы этнотопонимләр инди дә кестәрир. Еләчә дә Јесаји Һәсән Чәлалјанын XIX әсрин өнләриндә Шушада јаздығы «Ағван өлкәсинин гыса тарихи» әсәриндән мәлүм олур ки, Хачен әһалиси тәсир алтына дүшсә дә узун заман ермәниләшмәмиш, өз көкүнү тамамилә јадырғамамышдыр.

Көрүндүјү кими, кестәрилән тарихи мәнбәләр бир даһа тәсдиг едир ки, Хачен әһалиси мәншәчә бизимлә бир көкдән олмушдур вә онун тарихимизә вердији меһарлыг инчиләри дә халгымыза мөһсүсдур.

Илһами ЧӘФӘРСОЈЛУ.